

MỘT VÀI NHẬN XÉT VỀ PHONG CÁCH TRANG TRÍ TRÊN TRANG PHỤC XÁ PHÓ Ở LÀO CAI

VÕ MAI PHƯƠNG

Xá Phó là một nhóm dân tộc có số dân không đông (khoảng hơn 3000 nhân khẩu), cư trú chủ yếu ở các huyện Bảo Thắng, Mường Khương, Sa Pa thuộc tỉnh Lào Cai. Đây là một dân tộc đã sớm tạo cho mình một phong cách trang phục riêng trong cộng đồng các dân tộc anh em trên đất nước ta, được thể hiện ở các hoạ tiết hoa văn, bố cục thành dải và sắc màu trang phục.

1. Các hoạ tiết hoa văn

Trang phục là một trong những yếu tố tạo nên đặc thù của các dân tộc, góp phần giải mã nền văn hoá của các dân tộc đó. Tính đặc thù của trang phục Xá Phó được thể hiện ở kỹ thuật cắt, khâu, làm nổi rõ đường nét của thân hình, bên cạnh đó lại thể hiện vẻ đẹp ở các mô típ hoa văn. Cả cuộc đời người phụ nữ được gắn với việc dệt vải và cắt thêu trên bộ trang phục. Từ một em bé gái 9, 10 tuổi đã được làm quen công việc dệt vải thêu thùa. Đến tuổi trưởng thành các thiếu nữ Xá Phó tận dụng hết thời gian rỗi để làm những bộ váy áo thật đẹp mặc trong các ngày lễ, tết, hội hè cũng như khi về nhà chồng. Tập quán của người Xá Phó đánh giá tài năng, vẻ đẹp của người phụ nữ qua khả năng thêu thùa bộ trang phục mặc trong ngày cưới.

Những đêm trăng thanh gió mát, hay bên bếp lửa hồng, từng tốp con gái quây quần bên nhau để học thêu, truyền dạy kinh nghiệm và tạo ra các mẫu mới ... Các hình thức giúp đỡ truyền nghề này góp phần cho nghệ thuật thêu hoa văn phát triển.

Khi các cô gái trở thành người vợ, người mẹ, họ vẫn tiếp tục thêu các mẫu mới, lo cho chồng, con mặc đẹp. Họ còn có nghĩa vụ dạy bảo con cái học thêm về nghề này.

Cứ như vậy, với chu kỳ đời người phụ nữ, nghệ thuật trang trí hoa văn như tín hiệu văn hoá được bảo lưu, trao truyền qua nhiều thế hệ; bản sắc văn hoá dân tộc người luôn được phát triển liên tục ... Dòng đời người phụ nữ Xá Phó trôi qua, dòng hoa văn cứ chảy mãi theo bàn tay tài năng của họ. Qua bàn tay của người phụ nữ nghệ thuật tạo hình trên nền trang phục xuất hiện với những nét độc đáo cả về bố cục lẫn màu sắc. Những nghệ nhân Xá Phó thêu hoa văn chỉ nhìn mẫu một lần là có thể thêu theo mẫu ấy được. Ở họ có cách nhìn khái quát, giàu đầu óc tưởng tượng, hoàn toàn dựa vào trí nhớ để thêu hoa văn, tạo nên những hoạ tiết đẹp.

Nhìn vào bộ y phục của người Xá Phó, chúng ta thấy xen lẫn mô típ hoa văn tả thực và hoa văn cách điệu. Hoa văn tả thực là "các hoa văn không bị cách điệu, hình học hoá hay bị kỹ thuật thêu dệt chi phối mạnh mẽ mà các đường nét của động thực vật được uốn lượn như thật, dễ nhận biết". Có thể nói là người ta bê nguyên xi hình dạng động thực vật vào miêu tả một cách khá tỷ mỉ và đầy đủ.

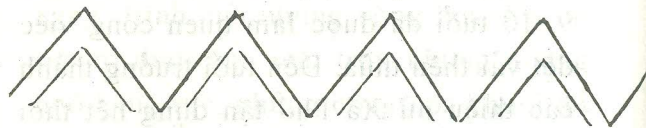
Hoa văn cách điệu đối lập hay ngược lại với hoa văn tả thực. Với loại hoa văn này, các hình động thực vật được cách điệu hay hình học hoá, bị chi phối bởi kỹ thuật thêu ở mức độ cao thấp khác nhau. Nhưng ở đây người ta có điểm chung là lược bỏ những chi tiết nhỏ, bộ phận phụ của động thực vật, chỉ giữ lại những bộ phận cơ bản, đặc trưng nhất và thể hiện dưới dạng mô hình hay đặc trưng khái quát cao. Ở đây, các hình động thực vật được tạo nên bởi các đường gấp khúc, các hình học xếp lại với nhau. Hoa văn được cách điệu hoá chúng tỏ tư duy trừu tượng và sự khái quát hoá các hình dạng động thực vật của người Xá Phó khá cao.

Hoạ tiết hoa văn trang phục Xá Phó rất đa dạng, là bức tranh hiện thực cuộc sống sôi động: từ những hình con bướm, con rồng đến các loại công cụ sản xuất như cái bừa, cách điệu hơn một chút có mô típ răng trâu, lột chân chó, mắt cua, cánh vịt ... và có những hình người dắt tay nhau, xen lẫn các hoạ tiết hoa văn

hình học như hình vuông, hình tam giác, hình thoi lồng nhau.

Trong các mô típ hoa văn, hình tượng rồng và hình mặt trời cũng được cách điệu lên trên nền trang phục, khiến cho người nhìn phải chú ý. Các hình mặt trời ở đây được thêu cách điệu với các màu đỏ, người dân ở đây có ý niệm nhìn mặt trời biết thời gian, mong mặt trời lên để xua đi bóng tối... Phải chăng hình ảnh mặt trời màu đỏ toả sáng trên những đồ án hoa văn biểu hiện cho khát vọng về ánh sáng, sự tôn thờ mặt trời cùng với sự khao khát thường xuyên của một cư dân nông nghiệp ước mơ ruộng rẫy có mùa màng bội thu. Hình mặt trời ở đây có hai cách thêu: thêu thành các hình vuông lồng vào nhau, cũng có khi thêu các hình vuông có dấu cộng xuyên suốt, phía cạnh có nhiều hình con bướm chụm đầu vào nhau.

Mô típ hình núi (bù khu thu) là hình những chiếc gai xếp nghiêng liền nhau. Mô típ này cũng đã trở thành những mô típ đặc trưng của hoa văn Xá Phó và được sử dụng trang trí trên nhiều đồ án hoa văn.

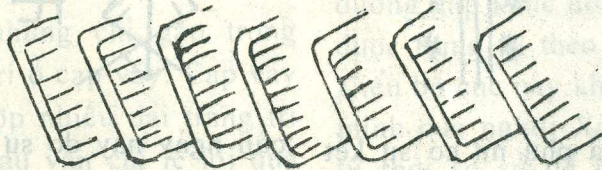
Mô típ hình trám (nga li ba) cũng là một trong những mô típ xuất hiện khá nhiều trong các đồ án hoa văn mà chúng ta từng thấy qua cứ liệu khảo cổ học. Đó là những đường vạch chỉ chìm chéo

tạo thành hình trám trên đó gồm Phùng Nguyên, nhất là giai đoạn Đông Đậu. Trên đồ án hoa văn Xá Phó, mô típ hình

trám cũng là một mô típ chủ đạo, hầu như không thể thiếu được trên bộ trang phục.

Ngoài ra, mô típ hình bừa (nhớ pạ á ca) cũng chiếm tỷ lệ nhiều trên trang phục. Đây là loại hoa văn tạo thành mảng trung tâm, nên dễ gây sự chú ý đối với người nhìn.

Mô típ hoa văn hình chữ u lệch và chữ vạn cách điệu thảnh thoảng cũng được đưa vào các mảng chính của váy áo tạo nên sự phong phú và đa dạng của hệ thống hoa văn Xá Phó.

Nhìn vào hoa văn Xá Phó, chúng ta còn thấy các mẫu hoa văn phụ như hình chữ V. Hình chữ V ở đây được chia thành hai dạng khác nhau : chữ V rời và chữ V liền nhau được trang trí tạo thành đường diềm cho khăn, váy, áo.

Trong hệ thống hoa văn Xá Phó, chúng ta còn bắt gặp các mô típ hoa văn hình tam giác dưới dạng thêu thành từng dãy với các màu chỉ khác nhau. Hình tam giác có khi liên kết lại với nhau thành hình núi, cũng có khi liên kết lại thành từng cánh hoa thị.

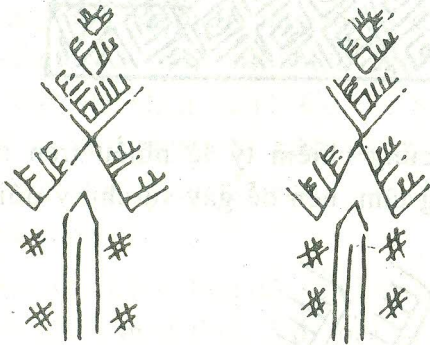
Cũng có bộ váy áo mảng hoa văn hình ngoặc lớn (váy mả) lại chiếm tỷ lệ lớn trong số các mẫu hoa văn của bộ trang phục Xá Phó.

Trang trí trên ống tay áo của nữ giới cũng như nam giới đều được thêu hình chữ thập ngoặc. Có nơi người Xá Phó quan niệm hoa văn này là biểu hiện cho điều dữ hoặc điều lành. Góc của chữ thập ngoặc nguyên là chữ Phạn có nghĩa là Phật mà ra, biểu hiện cho điều lành, điều tốt. Chính vì thế mà có người cho rằng mô típ hoa văn này là từ Ấn Độ, và ngày nay một số cư dân Ấn Độ vẫn còn dùng.

Tay và gấu áo còn được thêu hoa văn hình lột chân chó, răng trâu và mắt cua. Đối với các mô típ hoa văn này, người Xá Phó có truyền thuyết như sau : ngày xưa, người Xá Phó có 3 dòng họ trong đó có hai dòng họ mang tên trâu và chó. Vì vậy, những con vật tổ, tô tem của hai dòng họ đó dần dần đã được bàn tay phụ nữ cách điệu hoá trên các đồ án hoa văn của mình. Thêu hình răng trâu có ý

nghĩa là biểu hiện cho sức khoẻ, sức mạnh của người Xá Phó.

Hoa văn trên trang phục Xá Phó đã giành một mảng lớn để thù hình cây

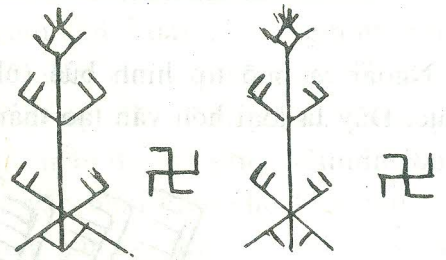

ở bộ váy áo của phụ nữ có sự kết hợp giữa nhiều mô típ hoa văn trên cùng diện tích trang trí. Sự kết hợp, phân ra các mô típ chính phụ đã tạo điều kiện cho mô típ phụ tôn mô típ chính nổi lên. Sự kết hợp nhiều mô típ hoa văn như thế trên một đồ án được tính toán sắp xếp khéo léo, tránh được cảm giác rậm và rối mắt. Một đặc điểm nữa của đồ án hoa văn Xá Phó là trang trí theo nguyên tắc gần như đối xứng.

Thường trên một bộ váy áo, hoa văn ở phần áo như thế nào thì phần váy cũng có những hoa văn tương xứng như vậy. Với những đặc điểm trang trí các mô típ hoa văn trên trang phục như vậy, hoa văn Xá Phó đã khái quát và nâng những hình ảnh quen thuộc những hình hoạ cách điệu, bay bổng và lãng mạn.

Qua việc tìm hiểu, chúng tôi thấy các mô típ hoa văn Xá Phó cũng có một quá trình phát triển của nó. Ngày xưa, hệ thống hoa văn đơn giản, ít chủng loại

thông, hình người dặt tay nhau. Thực ra, mẫu hoa văn này không phải là đặc trưng của người Xá Phó, mà ở hoa văn Dao chúng ta cũng bắt gặp.

còn ngày nay do sự giao thoa tiếp xúc với nhiều dân tộc khác đang phát triển nên bộ trang phục Xá Phó đã có những mô típ hoa văn mới, đẹp, thích nghi với môi trường của họ. Hoa văn Xá Phó không chỉ dừng lại ở đấy mà còn kết hợp cả yếu tố cổ truyền và yếu tố hiện đại tạo nên nét chấm phá đặc sắc.

2. Bố cục thành dải

Cũng như hoa văn của nhiều dân tộc khác, hoa văn trên bộ trang phục Xá Phó được bố cục thành dải : dải ngang và dải dọc. Hoa văn dải ngang là chủ yếu, mỗi dải chứa một đồ án hoa văn và được lặp đi lặp lại nhiều lần. Bố cục này không phải là hiện tượng độc nhất ở trang phục Xá Phó mà ta còn bắt gặp ở các dân tộc khác như Thái, Mường ... đến một số dân tộc phía Nam như Gia-rai, Êđê.

Trên nền chàm, bộ váy áo của người Xá Phó có xen lẫn cả dải ngang và dải

đọc. Dải dọc ở đây thường được trang trí ở phần trên của áo và phần tiếp giáp với chân váy. Phần còn lại từ ống tay đến phần dưới của thân áo, thắt lưng đến phần trên của váy, chân váy đều được trang trí theo dải ngang. Xếp hoa văn thành dải ngang vốn là bố cục phổ biến trong nghệ thuật trang trí của các dân tộc ở nước ta.

Khác với dân tộc Mường - cũng là một dân tộc có kiểu trang trí hoa văn theo dải ngang nhưng chỉ gặp trong trường hợp trang trí ở cạp váy. Cạp váy ấy dù được tập hợp nhiều dải trang trí chồng chất lên nhau vẫn chỉ le lói qua kẽ hở giữa hai tà áo dài nên không dễ gì nhận biết được. Trong khi đó bố cục thành dải của người Xá Phó cứ hiện lên trước mắt người nhìn từ áo, thắt lưng, váy ... như để đánh dấu từng bộ phận cơ thể.

Mặc dù y phục của người Xá Phó trang trí theo dải từ khăn đến váy nhưng vẫn đảm bảo một độ thoáng, thu hút người nhìn. Chính vì thế nhìn vào, ta không bị cảm giác rối mắt, không bị "đồn" lại quá mức như cạp váy Mường. Đây cũng là điểm riêng biệt của kiểu trang trí thành dải trên trang phục Xá Phó.

Các đồ án hoa văn trang trí theo dải ở người Xá Phó đã đạt đến giá trị thẩm mỹ cao. Các dải phức hợp này chủ yếu chạy dọc theo chiều của trang phục như để tôn từng mặt lên, trong đó có một số dải lại ứng với tầm hông, tầm eo và tầm ngực của người phụ nữ. Vì vậy mỗi

khi bước đi những dải hoa văn ở ngực, eo, hông .. đến gấu váy chuyển động nhịp nhàng uyển chuyển như sóng lượn, tăng thêm phần gợi cảm. Các mô típ hoa văn được bố trí theo dải này đã tạo thành các mặt phẳng lớn, vượt khỏi nền chàm tạo nên đặc điểm rực rỡ của trang phục, chúng tạo cho người nhìn một cảm giác mềm mại, thướt tha và gây ấn tượng sâu sắc. Trong từng dải có nhiều cách trang trí khác nhau, cũng có khi đây là những đường gấp khúc uốn lượn, nhưng có khi được trang trí theo kiểu bố cục ô chéo. Kiểu bố cục này không phải là một phát minh của người Xá Phó mà nó có mặt từ thời sơ sử để phụ họa cho bố cục thành dải trên mặt trống đồng Đông Sơn, rồi tồn tại mãi trong nghệ thuật Việt và được phổ biến ở một số dân tộc khác.

Ở đây, với lối trang trí thành dải này nếu so với dân tộc xung quanh đều có sự giống nhau, tuy nhiên cách thể hiện trên mỗi bộ trang phục có sự khác nhau. Sự giống nhau của các thời kỳ, các dân tộc chắc chắn không chỉ là một sự ngẫu nhiên mà nó phản ánh trình độ tư duy thẩm mỹ của các cư dân ở thời dựng nước đều như nhau. Tổ tiên người Xá Phó đã truyền lại cho các đời sau phong cách trang trí cổ xưa đó.

3. Màu sắc của hoa văn

Nói đến thẩm mỹ của người Xá Phó không thể không nói đến tư duy màu sắc của đồng bào. Màu sắc trang phục Xá Phó là "ngôn ngữ" riêng để phản ánh đặc trưng, tâm lý, văn hoá tộc người trong cộng đồng các dân tộc Việt Nam.

Bảng màu của người Xá Phó gồm : đỏ tươi, đỏ sẫm xanh, vàng, trắng và màu chàm. Bảng màu tuy không rộng, nhưng bộ trang phục của họ vẫn gây cho người nhìn cảm giác "đủ" màu sắc. Trên bộ trang phục của các dân tộc khác, hầu hết đều dùng màu chàm làm màu chủ đạo, các màu khác chỉ dùng để trang trí. Bộ trang phục người Xá Phó sử dụng rất nhiều màu đỏ (cả đỏ tươi và đỏ sẫm) vì vậy gây cho ta cảm giác màu đỏ là màu chủ đạo. Tuy không sặc sỡ như người Hmông, nhưng người Xá Phó biết kết hợp các màu sắc, vận dụng thích hợp các gam màu khiến cho hoa văn của họ hiện lên từ xa, sao cho nổi bật mà không gây cảm giác lèo lẹt.

Người Xá Phó cũng đã sử dụng các nhịp màu trong một đồ án hoa văn, các nhịp màu này cũng một phần nào tạo nên sự uyển chuyển khi mặc. Trên bộ váy áo màu chàm đóng vai trò quan trọng. Là màu nền của trang phục, màu chàm không nhất thiết là sự lựa chọn thẩm mỹ. Nó đặt ra cho nhiều dân tộc một câu hỏi tưởng chừng như đơn giản nhưng vẫn chưa ai giải đáp được một cách thoả đáng. Màu chàm là màu của thiên nhiên, là màu chung cho các dân tộc xung quanh như Tày, Dao, Hmông ... và một số dân tộc ở phía Nam. Đó là màu dễ hoà đồng vào thiên nhiên, tôn các màu khác lên và cũng chính là để tự tôn nó lên. Màu chàm hay màu thâm đậm nào khác (người Kinh sử dụng màu nâu) làm nền cho trang phục bắt nguồn từ một nguyên nhân thực tế nào đã in

dấu ấn của nó vào nếp sống lâu đời của từng cộng đồng ở đây hay không ? Từ môi trường chẳng hạn, ví như để con người sống giữa thiên nhiên hoang dã phải đối phó với thiên nhiên, có thể khi cần thiết điệp vào cây rừng xung quanh họ ? Dù sao, sau này các câu hỏi trên được giải đáp theo một hướng nào đó thì điều khách quan trước mắt là hoa văn của nhiều dân tộc ở nước ta phải đặt màu sắc lên trên nền chàm. Màu đen, bản chất là không màu nhưng lại có khả năng đóng vai trò làm cầu bật để đẩy các sắc độ lên, làm cho các mô típ hoa văn thêm nổi bật. Chẳng hạn trên nền chàm các hình vuông được thêu màu đỏ, lồng trong đó là hình chữ vạn thêu chỉ trắng, như vậy sẽ tạo được "nét" cho các hoa văn này.

Bên cạnh màu chàm, màu đỏ cũng chiếm một tỉ lệ lớn trên bộ trang phục. Màu đỏ nói lên đặc điểm của cư dân vùng nhiệt đới. Đó là màu của mặt trời rực nắng, là màu ấm áp của bếp lửa nhà sàn và ngày đông giá lạnh ở miền núi mới thấy khao khát được ngồi gần bếp lửa với cái sắc màu đỏ rực ấm áp. Cái màu đỏ ấy còn là biểu hiện của sự no ấm, tin yêu và hy vọng trong cuộc sống. Màu đỏ khi được đặt lên trên nền chàm thì sẽ trở thành trầm lắng, không bùng lên chói mắt, mà trái lại càng đậm đà hơn, có thể nói nó có sức mạnh hơn như đang âm thầm vươn dần ra khỏi đêm tối. Màu đỏ còn có tác dụng tôn lên vẻ đẹp của cơ thể người phụ nữ, làm cho các đường cong thêm mềm mại. Từ xa, chỉ

nhìn thấp thoáng ta cũng có thể phát hiện ra được họ, bởi vì màu đỏ là màu dễ phát hiện. Tuy nhiên, nhìn tổng thể của bộ y phục, để cho màu đỏ khỏi bị màu chàm lấn át, người Xá Phó còn viện đến một số biện pháp khác như đưa màu trắng, xanh lá cây, màu vàng ... để đối chọi lại với nền chàm nhằm hỗ trợ cho màu đỏ. Như vậy, cách phối hợp giữa các màu trên nền chàm của trang phục đã phần nào tránh được cảm giác đơn điệu, mà thay vào đó là sự rực rỡ giữa màu xanh của núi rừng. Một điều đặc biệt khi sử dụng màu sắc trên trang phục nữa là các nghệ nhân đã biết cách tạo nên những mảng màu chính gây sự chú ý cho người nhìn. Chính mảng này đã tôn lên gấp bội vẻ đẹp tự nhiên vốn có của người phụ nữ.

Phần dưới của áo cũng được trang trí nhiều hoa văn nhưng lại là gam màu trầm. Màu trầm đó không bị lấn át bởi nền chàm mà nổi bật lên bởi chiếc dây thắt váy màu trắng. Mảng màu chính còn tập trung ở phần chân váy - đây là mảng màu lớn, đậm đặc nên cũng gây "ấn tượng" cho người chiêm ngưỡng.

Đồng thời với đó, các mảng hoa văn phụ như nghệ thuật "chạy màu" trong hội họa là phần "kéo" phần màu đậm đặc ở phần trung tâm rải khắp bộ trang phục. Tuy phân biệt mảng chính, phụ nhưng chúng lại không tách rời nhau mà hoà đồng vào nhau, cùng tôn lên màu sắc vẻ đẹp của nhau trong các đồ án. Như vậy, các màu được đưa vào trong đồ án hoa văn là những màu quen thuộc

tồn tại trong tự nhiên được cô đọng, khái quát trên những mảng hoa văn sắc sảo. Màu này tôn màu kia, bổ sung cho nhau làm nên một tổng thể hoàn chỉnh một vùng thiên nhiên thu nhỏ. Điều đặc biệt là giữa không gian của núi rừng vùng cao với những làn sương mù, những dãy đồi bằng bạc, cây cỏ đều có vẻ âm u ... thì bộ trang phục Xá Phó nổi bật lên với các gam màu nóng lại cảm giác ấm áp, sưởi ấm tình cảm thị giác của con người.

Vượt khỏi thiên nhiên - đó là đặc điểm của nghệ thuật tạo hình trên trang phục Xá Phó, nó phản ánh lối sống của tộc người giàu bản lĩnh, phóng khoáng và ngoan cường chống chọi với thiên nhiên khắc nghiệt.

Qua cách trang trí trên trang phục của người Xá Phó chúng ta có thể thấy rằng : các đồ án hoa văn đã thể hiện sự thông minh sáng tạo, đức tính cần cù, khéo léo của người phụ nữ trong việc làm ra trang phục. Qua hình dáng, thể loại trang trí hoa văn cũng phần nào phản ánh một quan niệm về cái đẹp, nhận thức thẩm mỹ của đồng bào Xá Phó. Qua từng mô típ hoa văn chúng ta nhận biết được tâm tư tình cảm, nguyện vọng của đồng bào và thể hiện mặt "nhân sinh quan và thế giới quan" của họ.

Việc trang trí các thể loại hoa văn không chỉ dừng lại ở một giới hạn, góc độ nhận thức nào đó mà nghiên cứu nó, chúng ta hiểu thêm được nền "phong hoá" của dân tộc họ và mối quan hệ qua lại của trang phục Xá Phó với các dân tộc cộng cư.